

Нестерпна легкість відповідальності

ОЛЕКСІЙ БРАСЛАВЕЦЬ

30 СЕРПНЯ 2021

Кожне з нас — вільна й суверенна особа, якій, проте, доводиться жити серед інших таких самих осіб. Як узгоджувати індивідуальні прагнення зі спільним благом, а свої права — з вигадливими мереживами взаємних відповідальностей? І навіщо взагалі це робити?

Ofra Amit

«Ego sum» — сфера персонального

За Компендіумом соціальної доктрини Католицької Церкви, людська особа — це остаточна мета суспільства, яке будується на повазі до її «трансцендентної гідності» (132). Кожного з нас доктрина розглядає як особистість «sui iuris», тобто «у своєму праві»; і саме з поняттям «sui iuris» пов'язана можливість визнавати за собою зобов'язання у стосунках із іншими.

Класичне визначення зобов'язань із Інституцій Юстиніана можна перекласти так:

«Зобов'язання — це правові зв'язки, які, згідно з правом громадянської спільноти, спонукають нас до необхідності обмежитись у рішеннях щодо певних речей»¹. Тобто йдеться про встановлення певних обмежень і лімітів, які бере на себе особа. Щоб зобов'язання було чинне, особа має визнати його:

- (а) самостійно,
- (б) завчасно й попередньо,
- (в) свідомо,
- (г) добровільно і свобідно (непримусово),
- (ґ) вольово,
- (д) активно.

Парадоксальність цієї аксіоми полягає в тому, що жодна норма, жоден закон чи наказ, жоден акт примусу не може спонукати особу взяти на себе юридично чинне зобов'язання, якщо вона сама не визнає його перед іншою особою. Отже, із погляду загальної правової теорії зобов'язання неможливо встановити на безособовій основі — це завжди відносини між особами. Та навіть коли міжособистісні реляції налагоджені, зобов'язання, які не відповідають наведеним вище вимогам, будуть нечинні, а тому й несправедливі.

Із зобов'язаннями пов'язане поняття відповідальності: у класичному праві це потенційний ризик виявитися стороною в судовій процедурі позовного захисту. Узяти на себе зобов'язання означає погодитися на ризик за певних обставин визнати навмисну або ненавмисну провину, якщо моє право порушуватиме право іншого, або стати позивачем, якщо право іншого зазіхатиме на моє право.

«Alter ego» — сфера публічного

Утім, людська персона «у своєму праві» не існує ізольовано, вона завжди вписана у певний

соціальний контекст. Як каже Компендіум соціальної доктрини, «людська особа, за своєю природою, — істота соціальна, бо такою її волів Бог, що створив людство. Справді, людська природа проявляє себе як природа істоти, яка відповідає на свої вимоги на основі суб'єктивності у взаємовідносинах, тобто як вільна і відповідальна істота, що визнає потребу співпрацювати і здатна на сопричастя з іншими у пізнанні і любові» (149). Взаємини з іншими можуть набувати найрізноманітніших форм; головне те, що «повага до людської гідності невіддільна від дотримання наступного принципу: необхідно, щоб кожен ставився до свого ближнього, без винятку, як до свого “другого я”, зважаючи, насамперед, на його життя і засоби необхідні для гідного існування» (КСД, 132). Із позицій права це означає, що особа «у своєму праві» вступає у стосунки із рівноправними, а тому й «тотожними» їй носіями «свого права». Важливо, що сфера прав кожного аж ніяк не заперечує сфери прав іншого, а перетинається з нею, доповнює її, розширює чи — в ідеальному випадку — збігається з нею. У цій парадигмі абсолютно неможливо ставити питання «або моє право, або твоє». Адекватна формула виглядатиме так: «і моє право, і твоє».

Католицька соціальна доктрина одну з найважливіших форм людських взаємин бачить у «*communio*» — українською це можна перекласти і як «єдність», і як «сопричастя». Від цього терміна походить «*commune*» — «спільнота». Спільнота — це не мультитюд, не тимчасова випадкова сукупність відокремлених контрагентів, не товариство за інтересами; це справжня сутнісна й метафізична єдність, у якій «немає грека, ні юдея, ні обрізання, ні необрізання, ні варвара, ні скита, ні невольника, ні вільного, а все й у всьому — Христос» (Кол 3, 11). Спільнота об'єднується триванням «в любові, що є зв'язок досконалий» (Кол 3, 14), утворюючи не ситуативний альянс за інтересами, а «єдине тіло» (Кол 3, 15), у якому реляції між членами вдягнені «у серце спочутливе, доброту, смиренність, лагідність, довготерпелівість» (Кол 3, 12). Найкращий і найпоказовіший приклад спільноти — модель подружжя, у якому «чоловік [...] пристане до своєї жінки, і вони обоє будуть одне тіло» (Еф 5, 31). На відміну від інших форм єдності, більшість із яких, висловлюючись правничою мовою, це юридичні фікції, спільнота — це категорія субстанціальна, сутнісна, у якій усі інкорпоровані тривають у єдності одного тіла через різноманітність буття його членів. На метафізичній особовості спільнот і наполягає соціальна доктрина.

Чому цей спільнотний аспект важливий з практичного погляду? Тому що різні форми єдності оформлюються різними процедурами, які по-різному визначають обсяг і характер зобов'язань. Скажімо, зазвичай права й зобов'язання сторін визначено в умовах угод, і саме вони становлять предмет переговорів до підписання документів. Тимчасом як у випадку спільнот (або інших структур, які імітують їх) ідеться про безумовне прийняття цілей, зобов'язань і відповідальностей, які визнала для себе спільнота. Інкорпоруєчись до спільноти, людина залишається «у своєму праві», але делегує — чи, точніше, довіряє — спільноті певну частину

своїх суверенних прав.

Така інкорпорація — це аж ніяк не розчинення в натовпі, а розширення й доповнення сфери «свого права» кандидата «своїм правом» спільноти, залучення до «свого права» кандидата певного обсягу зобов'язань і відповідальності перед спільнотою. Спільнота ж не поглинає нового члена, позбавляючи особистості, а вбирає в поняття «свого права» певні обсяги відповідальності перед кожним і всіма своїми членами. І якщо у випадку контрактів умови договорів можна переглядати, то у випадку спільнот або ти безумовно приймаєш увесь пакет пропозицій, зобов'язань і відповідальностей, або ж, якщо виникають застереження, визнаєш очевидне: це не твоя спільнота.

Bonum commune

Ще один важливий аспект — це особовість спільноти. Як субстанціальне явище, спільнота є особою, а значить, має межі зобов'язань і відповідальності. Вона вибудовує міжособистісні зв'язки із зовнішнім середовищем через своїх очільників. І якщо юридична особа — це лише правова фікція, яка уособлює інтереси акціонерів-засновників, то спільноту вирізняє метафізичне буття і творення середовища, у якому, власне, й актуалізується план Спасіння.

Маючи особовість, спільнота — вже з управлінського погляду — має місію, завдання й інструменти реалізації цих завдань, які й погоджуються розділити її члени. Соціальне вчення Церкви наголошує, що в соціальному середовищі варто враховувати принцип суспільного блага («bonum commune»), який визначається як «сукупність суспільних умов, які дозволяють найповніше і найшвидше досягти сповнення як окремої людини, так і суспільства» («Gaudium et spes», 26). Тобто спільне благо — це сукупність тих матеріальних і нематеріальних інструментів, якими можуть послуговуватися спільноти і їхні члени задля ефективнішого виконання місії та досягнення цілей усієї спільноти загалом і кожного її члена зокрема. «Спільне благо — це не проста сума окремих благ кожного суб'єкта суспільства. Воно належить кожному, одночасно залишаючись «спільним», оскільки неподільне, і досягти, збільшити і зберегти його, зокрема й на майбутнє, можна тільки разом» (КСД, 164). Ідеться не про вигоди, інтереси, прибутки чи якісь інші фінансово-економічні показники: спільне благо — це не пасиви спільноти, а її активи, через які досягається базова місія пошуку в земному житті «добра, тобто сенсу й істини в існуючих формах суспільного життя» (КСД, 165). Саме тому кожен член покликаний увесь обсяг своєї місії уписувати в контекст спільноти, свої цілі розширювати до масштабів мети спільноти, а свої мотиви узгоджувати з мотивами спільноти.

Pacta sunt servanda

«Угоди треба виконувати», — каже латинська максима. Буквальний же переклад фрази дає зрозуміти, що сенс пактів полягає у досягненні через них злагоди, а згодом — у дотриманні й захисті цієї злагоди. Пакт — це широка назва для різноманітних договорів, якими сторони беруть на себе певний обсяг зобов'язань і відповідний ризик відповідальності. І якщо вже пакт укладений, то його умови необхідно виконувати — заради збереження миру. Із цього можна зробити кілька висновків, на які католикам варто звертати увагу, перш ніж чинити якісь дії щодо налагодження взаємин.

По-перше, потрібно усвідомлювати, що взаємини — це правові зв'язки, які накладають на сторони обов'язки й відповідальність.

По-друге, брати на себе ці обов'язки чи не брати, нести на собі тягар відповідальності чи ні — це повноваження, які належать особі «у своєму праві». Ніхто, окрім нас, не має права робити вибори щодо нас самих і наших імовірних дій чи бездіяльності (хіба що раніше ми комусь уже надали це право). Навіть якщо ми палко переконуємо, що це не я, а мені було пороблено, чи я помилився, чи мене надурили, — остаточний вибір зробили ми, і зобов'язання пало на нас, і відповідальність належить нам. Саме на цьому наголошує, наприклад, нота Конгрегації віровчення «Про моральність використання певних вакцин проти COVID-19» від 21 грудня 2020 року: «Рішення щодо вакцинації має бути добровільним» (5). Критерієм тут стає голос сумління, із яким треба наполегливо працювати.

По-третє, обсяг зобов'язань і відповідальності визначається залежно від форми, у якій ми налагоджуємо взаємини зі світом: договірні стосунки — це одне, спільнотні — зовсім інше. І якщо ви заздальгідь не погоджуєтесь з особливостями певної спільноти, то не варто будь-яким коштом намагатися до неї долучитися: якщо воно не ваше, то вашим не стане, а обов'язків і відповідальності додасть.

По-четверте, ваших прав у вас ніхто забрати не може, аж доки ви самі самостійно, завчасно, свідомо, добровільно, вольово й активно від них не відмовитеся. Утім, це не означає, що ваші права (чи окремі, чи й «своє право» загалом) не зазнаватимуть спроб узурпації — та ви нікому нічого не винні, якщо самі цього не визнали, тому пручайтесь. Це і є ризик відповідальності: якщо ви заявляєте про свої права, будьте готові, що хтось може стати позивачем у справі, у якій вам доведеться виступити відповідачем.

По-п'яте, як істота соціальна, «бо такою її волів Бог, що створив людство», кожне з нас інтегроване в ту чи іншу спільноту. І якщо ця спільнота наша, то нам і на думку не спаде

створювати маніхейську композицію на кшталт «моє право vs право інших». Принцип спільного блага підкаже, що ми й у своєму, й у спільнотному праві.

По-шосте, це лише за СРСП діяло гасло «Піонер, ти у відповіді за все». Потрібно вчитися розпізнавати, щодо яких питань ми на себе зобов'язання й відповідальність брали, а щодо яких — ні. І пам'ятати, що у правочинах є сторони — а значить, зобов'язання й відповідальність мали би бути симетричними й обопільними. Хіба що ми не звернули на це уваги, а друга сторона знехтувала принципом спільного блага. У спільнотах же належить звертати увагу на повноваження: «Відповідальність тих, хто ухвалює рішення, [...] не однакова з тими, хто не має таких повноважень» («Про моральність використання певних вакцин проти COVID-19», 1).

Можливо, найкраща дидактична ілюстрація до цієї теми — історія про сочевичну юшку (Бут 25, 21-34). Це цікаве відчуття: усвідомити, що проблеми, над якими ми сьогодні б'ємося, обговорювали ще в першій книзі Святого Письма.

Текст створено за підтримки проекту Оксфордського університету «Нові горизонти науки й релігії у Східній Європі», профінансованого фондом Джона Темплтона (The John Templeton Foundation). Думки, висловлені в тексті, належать авторові й не обов'язково збігаються з поглядами фонду.

The creation of this text was supported by the University of Oxford project 'New Horizons for Science and Religion in Central and Eastern Europe' funded by the John Templeton Foundation. The opinions expressed in the publication are those of the author(s) and do not necessarily reflect the view of the John Templeton Foundation.

ОЛЕКСІЙ БРАСЛАВЕЦЬ

30 СЕРПНЯ 2021

Примітки

1. *Obligatio est iuris vinculum, quo necessitate adstringimur alicuius solvendae rei secundum nostrae ciuitatis iura* (Inst. 3, XIII, Pr)